

Marsö

Natur

Marsö är en del av Misterhults verkliga inneskärgård; ringa avstånd till fastlandet och på alla håll omgiven av relativt små obebyggda öar. Endast på öns allra östligaste udde har man i någon enstaka siktgata en flisa fri horisont. Naturmässigt dominerar också innerskärgården med mycket barrskog och torra hållmarker på såväl Marsö som alla grannöarna. Löv med stort inslag av ek finns där jordlager kunnat samlas.

Berggrunden rullar fram som gammal sjö över stora delar av ön. Överallt där berget går i dagen, är det täckt av tjocka moss- och lavmattor. De torraste "vågtopparna" lyser även den soligaste sommardag av vitlav, som vore de täckta av nyfallen snö. Den högre vegetationen domineras av barrskog, utom runt de gamla inägorna och bytomten som fortfarande är vänt inramad av ljus lövskog. Ön är full av sänkor och fickor där dagvatten kan samlas. Trots att avrinningen är stor via en mängd grävda diken, är ön fortfarande fuktig. Namnet gör fortfarande skäl för sig. Mar = liten vattensamling. På i princip endast ett ställe, bytomten, finns en mjuk gräsbevuxen slänt som mjukt och försiktigt möter saltsjön. I övrigt utgörs gränsen mellan land och hav av välslipade och renspolade klippor eller uppgrundade vikar. På sina ställen har havet skurat klippan så att alla dess inneboende färgskiftningar klart träder fram. Det är som vore berget fyllt av järnmalm i alla stadier för färgskalan går från rosa och gulbeige till rostrött nästan rostbrunt; tvärrandigt som en stickad socka.

Marsö är en mycket lågmält låglänt men klippig ö. I dagsläget har ön en synnerligen oregelbunden kontur. Med ett högre vattenstånd skulle Stora Venholmen snöras av till en egen ö och Marsö skulle framstå som ganska fyrkantigt med utdragna spetsiga hörn. Endast det ställvis smala Bysundet skiljer Marsö från Kuggen.

Historia

Förhistoria

Marsö ger vid ett första ögonkast, intryck av att vara en klippig och ganska hög ö. Klippig och sönderbruten förvisso, men höjden över havet visar sig trots alla berg och klippor inte vara så imponerande. Merparten av ön ligger faktiskt under femmeterskurvan. Endast några få av alla otaliga klackar når högre än tio meter. De förhistoriska lämningarna är sålunda obefintliga.

Namn

Öns namn är ur historisk synvinkel lika anonymt som merparten namn i skärgården. Mar- betyder alltså vattensamling, inte så stor och inte så djup, men med påverkan på det omgivande landskapet. Ett sådant namn har alltid haft giltighet och har det faktiskt än idag på Marsö i Misterhults socken.

Bosättning

De tidigaste uppgifterna om bosättning härrör från 1543 års jordebok där ett kronohemman Marsö är upptaget. Marsö låg vid samma tid under Kärrs gård. 1651 förekom Marsö i en av många tänkta statliga förläningar, men behålls under kronans vingar eftersom ön anses omistlig för militien.

Det finns ingen som helst anledning att tro, att den första Marsöbon slog ner sina bopålar någon annanstans på ön än på den nuvarande bytomten. Det finns inte någon annanstans på ön ett så bra boplots- och hamnläge i kombination, inte ens med en vattennivå några meter högre än dagens. De övre delarna av bytomten var torra och låg i lä bakom berget i norr även vid medeltidens mitt. Hamnen var större men låg precis lika mycket lä från berget i sydväst och Kuggen i sydost. Man kan förvisso ana sedan länge övergivna båtlänningar öster om bytomten, men det finns inte skäl att tro, att byplatsen tidigare låg i direkt anslutning till dessa. Svårare är att säga när denne någon slog sig ner på Marsö. Den tidigaste uppgiften om bosättning på ön är härrör alltså från 1543. Det har krävts några generationer för att arbeta upp ett hemman. Men, man kan likaväl ha bott och brukat ön i flera sekler dessförinnan.

Marsö tycks ha klarat sig (lindrigt) undan Sigismunds härjningar i skärgården på 1590-talet - eftersom skärkarlen inte lämnat in skadeståndbegäran. Men fienden var i närheten, en tradition upptecknad av Craelius berättar "...blefwo år 1598 uti November månad sextio Pålackar slagne, hwilka woro på ett skepp, som ankrat wid Långö uti nyssnämna Socken."

Styremän

År 1582 redovisas Jakob i Marsö som en av kronans styremän i Tunalän. Enligt ett kungligt direktiv från 1580 hade dessa styremanshemman åtnjutit avkortning på kostgården: "Hava 12 styremän sine hemman fri som besitter uti skäregården". Av detta förstår vi att Marsö varit styremansort ett bra tag dess förinnan. Från och med 1580-talet och några årtionden framåt förekommer Marsö flitigt i olika lotssammanhang. Marsö var då tillsammans med de etablerade lotsöarna i Tunalän och "sedan gammalt" befriat från dagsverkesskyldigheten och kronotionde. Tiondet utbetalades i spannmål, men skärkarlarna hade vi denna tid ingen odlad jord! År 1608 lotsar bla Jacob i Marsö hennes nåd drottningen (.....)och hertig Johan till Kalmar. Under 1620-talet lotsar Håkan i Marsö åtskilliga skepp mellan Kalmar och Idösund. 1600-talets första decennier medförde svåra tider för skärgårdsbefolkningen: Danskarna hade under sina härjningar utefter kusten bränt ner många skärgårdshemman och fört bort boskap. Skattetrycket hade samtidigt ökat. Situationen blev såväl styremän som andra skärgårdsbor övermäktigt. Skärgården var utarmad. Ståthållaren i länet anser att styremanshemmanen måste förmedlades dvs få skattelättnader "så framt de icke bliva öde". Resultatet blir att de förmedlas till ½ hemman vad gäller skatten på ovisa persedlar.

Styremannen på Marsö bodde lite utanför den stora segelleden och han hade kanske inte den bästa sikten över leden. Troligen var det läget lite "off road" som gjorde att Marsö omkring 1640 ansluts till Långö med det gemensamma lotsplatsnamnet Kråkelund. Efter 1640 återstår endast Strupö, Öro och Långö (Kråkelund) som styremansorter i Misterhults socken. Detta till trots omnämns ön som Kronolotshemmanet Södra Marsö på storskifteskartan 1812.

Jordbruk

Efter det ganska tillfälliga inhopet som styreman, fick Marsöbonden nu som förut klara sig på vad fisket och boskapen kunde inbringa. I 1630 års boskapslängder antecknas fortfarande bara ett hushåll på ön. Enligt andra längder fanns det 1635 i hela Tunalän, i vilket Misterhult ingick, ingen enda skärgårdsö med öppen åkerjord. I Tjusts skärgård fanns endast tre: Hasselö, Askö och Malmöarna. Alltså är all åkermark på Marsö bruten efter 1635, den mesta långt därefter. Men just vid denna tidpunkt börjar markanvändningen förändras. Allt fler öar börjar nu beskattas för utsäde. De första åkerlapparna var små och noga hägnade för att skydda grödan från de betande djuren. Men den odlade arealen växte successivt. Så har det sannolikt varit även på Marsö. Var de första små åkertegarna låg vet vi inte. Det finns inga lantmäterikartor över ön som är så gamla. Förutsättningarna var att marken skulle vara lätt och lagom torr och gärna ligga i skyddade lägen med bra klimat. Många gånger fann man sådan jord i slänter och på sluttningar ner mot dalsänkor. Med successivt bättre metoder och redskap kunde man byta alltmer och allt tyngre jord. Skärkarlarna bröt med tiden åkermark även på småöarna inom hemmanet, dvs på de få holmar där det fanns något jordlager värt att gödsla med slit och svett. Man dikade också ut mossar och andra vattensjuka marker. Den äldsta kartan över Marsö är upprättad i samband med storskiftet 1812. Där är åkermark utritad i och runtomkring bytomten och i en svans norr om byn, men också på Skeppsholmen, mao på precis de ställen som det på 1930-talet finns åkermark.

Marsö är som sagt en fuktig, ställvis vattensjuk ö. Mycken jord låg under vatten eller var för våt för att kunna odlas. Om landhöjningen inte kunde hjälpa till med torrläggningen fick man göra det själv. Avvattningsdiken är sedan gammalt ett beprövat recept. Från senare hälften av 1800-talet och fram till mitten av 1900-talet utgick statliga bidrag till utdikning, avvattning ja, tom sjösänkning, allt för att öka den odlingsbara arealen. Men Marsöbönderna var troligen före sin tid. Det åkergårde som kallas ----- och ligger nordväst om byn är 1812 nogsamt inhägnat och utdikat. Som en tydlig ryggrad mitt i gårdet löper från .... ändan till ..... ett brett dike. Det hänger på kartan ut som en liten svans utanför åkern, ut i den icke utritade utmarken runt om. Ska det vara någon mening med ett avvattningsdike måste ju vattnet transporteras bort från åkern, ut i saltsjön. Alltså måste ju diket fortsätta ut till sjön som inte ligger många meter bort. Detta avvattningsdike är utan tvekan skärgårdens största och mest imponerande, troligen också det äldsta: Nästan lika djupt som Ronja Rövardotters Helvetesgap och på sina ställen nästan lika brett. Det ringlar sig som en loj drake från åkermarken den korta vägen ner till saltsjön. Marsögapet är inte bara grävt, det är sprängt och hugget ner genom berget. Traditionen vill göra gällande att man tillmakat berget för att rå på det. Och nog ser skrotstenen väldigt liten och jämnsprängd ut. Våldiga massor av skrotsten har använts för att bygga upp dikets väggar där de behövde förstärkas. All övrig skrotsten är nog ihopsamlad för att

inte ligga och skräpa och hindra grästillsväxten utanför diket. Maken till dike får man leta efter. I den skrivna akten kommer öborna överens om att "den gamla åkern" inte ska delas eftersom det anses omöjligt att åstadkomma en mer rättvis delning än den rådande. Är detta drakens åker?

Hela den östra och centrala delen av ön har varit prickig av odlingsytor. Åkrar och potatisland som skyddats från betande boskap genom kraftiga murar, uppbyggda av all den sten som på småländskt vis kryddat jorden. Dessa murar ringlar som serpentiner genom det idag helt beskogade inre delarna av ön. Åkerytorna är delvis återerövrade av dagvattnet eftersom avvattningdikena successivt växer igen. Foten avläser genast kontrasten mellan den stenbemängda skogsmarken och den stenröjda fd åkermarken. Somliga tegar måste ha övergivits för mycket länge sedan, det skvallrar trädens dimensioner om. Andra för mindre länge sedan. Trots stor odlarmöda blev inte åkerarealen mycket att skryta med; ett - två ha per gård. Inte heller boskapsskötseln blev man storbonde på; de under 1900-talets början uppförda ladugårdarna rymde som högst ett par nötkreatur.

Fiske

Till skillnad från många öar med ungefär samma areal och lika begränsade odlingsmöjligheter som Marsö, har befolkningen här tillåtits expandera och bebyggelsen att breda ut sig. I jordeboken 1543 registreras ett hemman, det kan förvisso ha bestått av flera hushåll. När Marsö 1812 ska storskiftas finns sex hemmansdelar eller gårdar. Det kan mycket väl ha funnits flera hushåll på de enskilda gårdarna även då. Denna tillväxt visar entydigt att fisket varit en synnerligen viktig näringsgren på ön, annars skulle en så stor befolkning inte kunnat överleva. På kartan som upprättades i samband med storskiftet är ett regelrätt fiskeläge utritat på bytomten. Husen är många fler än idag och de ligger tätt, tätt. Hamnen är kantad av bodar och bryggor. Inte heller på Marsö skiftas fiskevattnen och fisket berörs därför heller inte på något sätt i aktens text. Allt som har med fisket lämnas sedvanligt utanför, med undantag av notplaner och hamnplatser osv som man behåller i samfälld ägo. Fiskestatistik är en sen företeelse -tyvärr. Den äldsta tillgängliga statistiken för hela landet är från 1880 då sju fiskare med tillsammans 250 strömmingsskötur och 150 ålhomnor finns redovisade på fiskeläget Marsö. Av detta lär vi att strömmings- och ålfisket tycks ha varit ungefär lika viktiga. Ålen köptes säkert upp av "tyskebåtarna," som försedda med stora sumpar kom från Tyskland och köpte upp all ål i hela skärgården och det till priser som ingen svensk uppköpare kunde erbjuda. Man tom köpte ålen innan den var fångad. 1961 fanns sex yrkesfiskare på ön med en redskapsuppsättning som också nu indikerar såväl fjällfiske som ålfiske.

På Marsö, som mest överallt, blev ålfisket det verkligt inkomstbringande under 1950–80-talen. Strömming och vitfisk var inte lika givande. Samtidigt lanserades nya redskap i syntetmaterial, framför allt terylene, till överkomliga priser. Man kunde därmed öka antalet redskap och deras tid i vattnet, man behövde inte hantera dem lika varsamt och de måste inte lappas och lagas lika mycket som de gamla i bomull. Mängden redskap i kombination med krav på ökad komfort, gjorde att alla gamla bodar revs och ersattes av nya garnbodar med stora släta golv, rymliga förvaringsutrymmen och isolerade uppvärmda rum. Även båtbeståndet förnyades i analogi med den ökande mängden redskap och de nya kraven som fiskets utövande ställde. Också "båtsena" förändrades med båtarnas storlek. 1973 bodde fem familjer året om på Marsö och huvudinkomstkällan var

fisket. Jordbruket var i princip nedlagt. Det goda fisket tog slut omkring 1980. Trots detta kämpar några oförtrutet vidare med båt och garn.

Moderna tider

Under 1900-talets andra hälft har varit den stora avfolkningens tid i alla glesbygder, inte minst i skärgården. Lönsamheten inom fisket minskade, jordbruket gick inte att försörja sig på. Barnkullarna minskade och med dem de lokala skolorna. Framtidsutsikter i land lockade samtidigt som möjligheterna där hemma minskade. Men på Marsö vägrade man att ge upp. Många stannade kvar och envisades med att fortsätta i färdens spår, andra med långa pendlingsresor varje dag.

Bebyggelse

Till inget hus på Marsö hör en sedvanlig trädgård. Staket eller andra tomtavgränsningar existerar inte inom bykärnan, inte heller inställsamma rabatter eller hindrande odlingar. Den öppna bytomten är inget hinder på vägen, snarare tvärsom, den är vägen. De gröna fingrarna kompenserar sig genom odlingar utanför bytorget. Så finns säkerligen landets ja, i alla fall länets, mest kustnära och personliga trädgård på Marsö i en klippig slänt ner mot saltsjön; kraftiga rosor av allehanda slag bara några meter från vattenytan, hav av blomsterkrasse som sköljer över klipporna, vättar seglande i utkanten av ett hav av äkta öländska hallar och var - om inte här - finns en fiskande trädgårdstomte.

Bytomten och hamnplan utgör nu som förr öns centrum. Bebyggelsens utseende och bytomtens avgränsning och uppdelning i ägolotter är densamma idag som år 1812. Bostadshuset ligger förstås högt upp -men inte allra högst upp- på väldränerat underlag. De vänder sig mot sjön och hamnen. Många tycks ännu ligga på ungefär samma plats som då. Ladugårdar och andra ekonomibyggnader förlades där de gjorde minst intrång, ömsom bakom bostadshuset, ömsom på en obrukbar klippa framför. Tillsammans inramar de bytomten och hamnen som en skyddande famn. På 1812 års karta ligger det massor av hus på bytomten -till synes utan inbördes ordning eller struktur. Men, helt fel: Förutom de mycket stabila hustomterna, som varje åbo troligen höll sina byggnader inom, ligger hus av allehanda slag placerade utmed stigar och gångvägar så att en tendens till stadsplan utvecklats. På 1930-talet hade bykärnan glesats ut avsevärt. På foton från 1950-talet ser man att bytomten blivit än öppnare och omgestaltats till en prunkande fruktträdgård. Strandkanten är helt överbyggd av sjöbodas och båthus. Generellt kan man påstå att ju närmre hamnen desto mindre byggnader. Det är förstås av kartsymbolerna omöjligt att skilja de olika byggnadernas funktion från varandra.

Manhusen är av olika ålder och utförande. Mest påtagliga är de tvåvånga parstugorna, vilka vänder såväl långsida som gavel mot sjön. Runt om och mellan dem ligger mindre stugor av olika slag och ålder. Här finns hus från troligen tre sekler; allt från 1700-talets påbyggda enkelstuga till villan från 1980-talet. Färgskalan skiljer sig från alla andra öars. Här är uthus, ladugårdar, bodar och några av de mindre stugorna traditionsenligt faluröda; de stora manhusen är målade i ljusa oljefärger och har så varit väldigt länge. På foton från 1950-talet

ser man tydligt de ljusa linoljefasaderna. Inte ett enda manhus i byn hade 1958 faluröd panel. Inga spår av falurött under alla färglager, däremot skymtar man svagt stadsrosa färgspår närmast panelen.

Utanför bytomten har en liten "malmbebyggelse" vuxit fram under 1900-talet. Huvudsakligen utgörs den av sentida sommarstugor, men äldre inslag finns också. Sammanhållande faktor är de små proportionerna, de faluröda fasaderna och de tegeltäckta taken liksom den mycket försiktiga inplaceringen i det annars kärva hållmarkslandskapet. Breda stenmurar avskiljer från utmarken, men binder samtidigt husen samman med varandra och med bykärnan.

Dagsläget

Marsö är idag en i Smålandsskärgården unik ö pga befolkningsstrukturen. Här finns flera skolbarn i olika åldrar, här finns en aktiv och ung hemmafiskare, hit har såväl yngre, medelålders som äldre människor flyttat de senaste åren för att bo året runt. Som resultat av inflyttningen har två året runt bostäder uppförts inom byns hägn och andra har renoverats till modern året runt standard. Det lyser i merparten av stugorna om kvällarna.

Var man än befinner sig på hör man ljuden från den öppna fiskebåten, skolskjutsen eller trycksprutan som rensar skötar och ålgarn från skräp. Närmar man sig hamnen hör man skrockande röster från män som talar med varandra i lä bakom en bodvägg eller på ljugarebänken med utsikt över sjön. Inne i lampljuset och den goda värmen i någon garnbod skymtar ett par nyss urhoppade sjöstövlar och galonbyxor. Tvätt fladdrar i vinden och levande krukväxter trivs i nästan varje fönster.

Ladugårdar och andra ekonomibyggnader har idag mist sin ursprungliga användning. Ännu på 1930-talets slut var merparten av markerna öppna, också på öarna och skären runt om. Mjölkorna försvann under 1960-talet. Får höll delar av markerna öppna under 1980-talet, även utskären. Idag betar hästar på "den gamla åkern". Bytomten och tillhörande slättermark hålls öppen av byalaget. Även Diket rensas och ses över årligen, så att vattnet inte hindras på sin väg ut i saltsjön.

Ambitionen med reservatsbildningen var att hålla odlingsmarken öppen och kunna bedriva ett naturvårdsanpassat skogsbruk som också verkar gynnsamt för djurlivet.

Skydd och förordningar

Ingår i Misterhults naturreservat som bildades 1967.

Litteratur

Lantmäteriets arkiv
Kalmar läns museums arkiv
Det medeltida Småland

Småländska skärgårdsnamn. Ivar Modeer 1933

Misterhults norra

Sveriges bebyggelse, Kalmar län, 1958

Det medeltida Småland. Aspeland, Sevede och Tuna län. Axelsson, Rahmquist
1999

Misterhults norra skärgårdsreservat. Disposition och skötselplan,
Skogsvårdsstyrelsen 1975